

Ангел Г. Ангелов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ЛЕКСИКАЛНИЯТ КОМПОНЕНТ В СОЦИОЛИНГВИСТИЧНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ: НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЯ И НАРОДНА ДЕЗАМБИГУАЦИЯ

Abstract: This paper deals with some pragmatic aspects of so called mental lexicon and the word's usage in social context. It is focused mostly on the semantic changes as a diachronic process, and not on scientific etymologies. It is well known that folk etymology is based on conceptual and sound analogies; however, the question how an individual creative process (often unconscious) spreads to a larger social context, remains open: it is a challenge for socio- and lexico-pragmatic research. The article presents only selected examples for illustration of lexical competence and language-in-use. Hypotheses expressed here are far from empirical proofs at this stage. A definition of a new term is introduced – folk disambiguation as a reciprocal phenomenon versus folk etymology.

Keywords: semantic relations, mental lexicon, folk etymology, folk disambiguation

1. Нови изследвания на народната етимология

Решаването на метаезикови задачи не е присъщо само на учените, защото човек по принцип е „етимологизуващо животно“ и винаги търси произхода на думата.¹ „Докато етимологът провежда научен анализ, за да изследва историята на думата, несведущият се задоволява със случайни съпоставки на непознатата дума с друга, която му е добре позната, опитвайки се да разбере нейния състав, без съпоставката да има опора в реалните факти и да отчита техния произход“ (Бояджиев 2011: 52). Научните анализи, свързани със семантичните промени на думата, протичащи в хода на нейната история, обаче не са етимологични анализи – това са анализи на семантични деривационни процеси, протекли в развитието на лексикона.² Историческите реконструкции

¹ „*Man is an etymologizing animal*“, казваше един английски фолклорист (Палмер), перифразирайки мнението на Аристотел, че човек бил „*τὸν πολιτικόν*“ – припомня проф. М. Арнаудов в своята статия за проф. Ив. Шишманов (Арнаудов 1929).

² Виноградов обръща специално внимание на тези методологически постановки: „Палеонтологическото и даже въобще историческо-етимологичното изучаване на думите не трябва да се отъждествява и смесва с историко-лексикологическото изучаване. [...] Етимологията пресъздава генезиса и по-нататъшното битие или морфологическото битуване, а не лексическото [битуване]. Затова под знака на етимологическото изследване на един езиков елемент тя [етимологията] обединява много думи, понякога цяло гнездо

на семантичната деривация не бива да се откъсват от наблюденията над колективното съзнание на езиковите носители, дефинирано от Дел Хаймс още в началото на 70-те години като социолингвистична компетентност (Хаймс 1971). Познаването на словното богатство безспорно е съществена част от знаенето на езика. Понякога обаче се пропуска важното условие, че съзнанието на езиковите носители по принцип е популярно, т.е. наивно.

В известни случаи – ако върви по пътя на семантичните реконструкции, а не изключително по пътя на историческите фонетични закони – научният анализ на етимолога може да съвпадне с „истинската“ народна логика. Научната логика обаче е способна да изследва безпристрастно семантичните отношения, семантичните промени и произволните и дори погрешни свързвания между понятийните поредици, скрити в многозначната дума. Изследването на многозначността и на семантичната вариантност предполага рецептивен, а не генеративен подход, защото освен поетите и авторите на каламбури никой съзнателно не генерира многозначност. Рецептивният подход към езика пък по принцип е социолингвистичен и напоследък е твърде модерен, особено в комбинация с когнитивните изследвания.³ В други изследвания подобен подход към лексиката се нарича лексикопрагматика – т.е. прагматичен подход към лексиката (Пернишка 2008; Уилсън 2015; Блътнър 2015).

Т. Бояджиев изтъква, че народна етимология се проявява най-вече при заемаването на нови думи, като новата дума се свързва със стара, създавайки произволни отношения между форма и съдържание (едно непознато съдържание и друго познато съдържание, една позната форма и една непозната форма, една позната форма и едно непознато съдържание, една непозната форма и едно познато съдържание).⁴ Така може да се даде пример, че *врата* по народна етимология произлиза от *врат*, което ще рече от въртеливото движение, но всъщност не става дума за въртеливо движение, а за индоевропейския корен **vriti*, който означава *ограда, плет* (Младенов 1941: 78). Следователно народната етимология може да се определи като важен принцип за семантична деривация, познат още и като катахреза – произвеждат се нови думи въз основа на преосмисляне на дадена вече известна форма (Квинтилиан 1999). Т. Бояджиев също отбелязва, че чрез преразпределяне и преосмисляне на етимологичните и словообразователните гнезда в раз-

думи. Не е така в историческата лексикология. Тук се разкриват измененията на значенията на думите като индивидуални конкретно исторически единства и като членове на затворени и исторически обусловени лексикални системи.“ (Виноградов 1999: 8).

³ Такива социолингвисти се самоопределят като социолингвисти от третата вълна (Екерт 2009; Геерертс 2010).

⁴ В психологията и психолингвистиката такъв процес (или ефект) на активиране на предварително знание, което да окаже въздействие върху дадено поведение (включително и вербално поведение), се нарича прайминг (на руски – фиксирование установки). Ефектът е свързан с предшестващото, т.е. ефект на предишното, на предшестващото.

витието на езика народната етимология е източник на нови думи (Бояджиев 2007).

В своя речник, посветен специално на това явление и даващ за първи път такъв обширен материал по темата, Б. Парашкевов (2013) определя три вида народна етимология: (1) *асоциативна* – когато е налице семантична връзка с друга сходно звучаща лексикална структура, напр. *смок* (гъст дим над градската атмосфера) от глагола *смуча*, *стрес* (уплаха) от *треса се*; (2) *модификационна* („корективна“) – когато е налице промяна в гласежа в посока към позната дума в допълнение на преосмислянето (асоциацията), и (3) *фономорфологична народна етимология* – когато се произвеждат нови думи по познат модел – напр. *признаци* или *петзнаци* по аналогия с *близнаци*.⁵

2. Структурен модел на народната етимология

Народната етимология е най-осезаема, когато се анализира във връзка с езиковите контакти, влиянията между езиците и лингвокултурния обмен. Когато се заемат думи от други езици, заетата дума се осмисля на местна почва във връзка с познат звуков комплекс. Така се проявява несъзнателна и наивна паронимия поради грешна мотивация на етимона.⁶ Христоматийни са следните примери – *шумка* (понеже е тънко като листо) от *шунка*; *полюлей* (понеже се полюшва) от *полилей*; *реванол* (понеже се реве от него) от *риванол*.⁷

Понякога може да е налице и нарочна паронимия, с цел ирония или по-лесно запомняне, като заедно с това се проявява и дезамбигуация – т.е. езиковият носител не казва *това*, а подчертава *нещо друго*, какъвто е примерът с разграничението *рохко* – *ровко*.

Този механизъм се наблюдава и при заучаване на думи и понятия от деца, напр. *Чехлия* вм. *Чехия*, *вкуснята* вм. *кухнята* (тук на практика е налице явлението *портманто* – контаминация от двете думи *вкус* и *кухня*). Следователно при децата може да се говори за *семантично портманто* – контаминация и на образи (зрителни и слухови), и на понятия.

При народното етимологизиране в повечето случаи също действат две стъпки в комбинация – асоциативна (аналогичното мислене) и корективна (промяната в гласежа). Народната етимология е добре познато явление, чиято

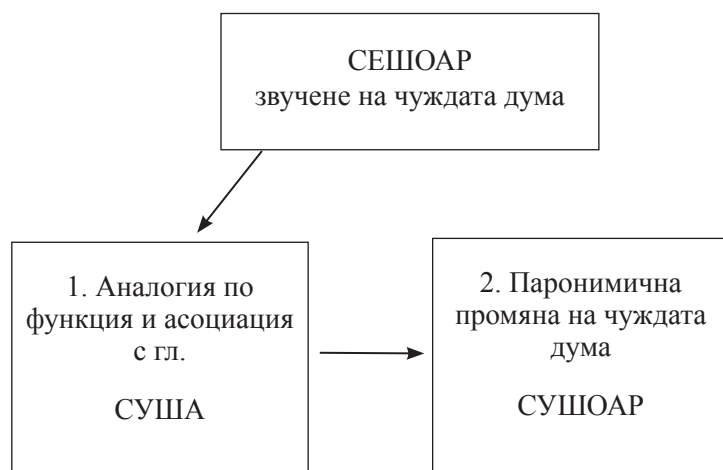
⁵ Вж. също и Парашкевов (2014), където са дадени примери и анализи от различни езици.

⁶ Във френската лингвистика процесът е определян като паронимна атракция (Бояджиев 2011).

⁷ Вж. примерите у Бояджиев (2011). Анализите на Б. Парашкевов (2013) включват и редица международни думи, като терминът е възприет в най-широк смисъл. Включени са не само народни етимологии, но и спорни научни анализи, които авторът нарича „несполучливи етимологизувания“.

дефиниция може още да бъде допълнена на фона на разграничението *семантични промени, семантични отношения* (Бояджиев 2007; Ангелов 2015). Явлението по принцип съществува навсякъде, където има преносно значение и метонимия, но в по-тесен смисъл терминът означава именно метонимия, която се проявява (т.е. има я и в плана на изрази) като лека фонетична промяна, но винаги вследствие на грешна аналогия. Следователно при народната етимология са налице поне два етапа: (1) метонимизация плюс (2) паронимия.

Процесът на народното етимологизиране може да бъде представен схематично (фиг. 1). Първо е налице семантично подвеждане по линия на някаква аналогия⁸ и второ – звукова промяна, която затвърждава образно-семантичната аналогия в артикулирана паронимична връзка.

Фиг. 1. Народната етимология като семантична и формална промяна (примерът е на Б. Парашкевов 2013)

Процесът понякога остава и непълен, когато само обяснението съществува в съзнанието на езиковите носители, без да е отразена фонетичната промяна (каквото е случаят с представения по-долу пример за град Сливен). Следователно одомашняването на чуждите думи освен формално е и семантично – прави се връзка с познато явление или процес, като първата асоциация е по фонетични прилики. В случай че се предизвика снемане на многозначността (дезамбигуация), често пъти и двете думи (или форми) остават в езика.

⁸ За видовете аналогия вж. Ангелов (2007; 2015: 165).

3. Псевдонаучна етимология

Заедно с народната етимология, която е наивна от гледна точка на науката, съществува и не по-малко наивната псевдонаучна етимология. Така например, за да не бъдат обвинени в елементарно мислене, редица интелектуалци „разобличават“ народната етимология, като предлагат алтернативни обяснения, понякога не по-малко причудливи, но толкова сериозни, че укрепват „авторитетите“, докато всъщност затвърждават някоя заблуда.

Например обяснението, че името на град *Сливен* не е свързано със *сливата*, а със *сливането на три реки*, е типична квазинаучна етимология. Значно е, че повечето градове на Балканите носят имена на плодове и плодни дървета – Ябълково, Крушово, Къпиново, Дряново и пр. За името Сливница също важи производът от плода *слива*, а не от „сливане“. Отделен е въпросът за образната страна и за мотивацията в самото название на *сливата*. Понякога квазинаучната или народната етимология обаче също могат, макар и по лъжлив път, да достигнат до истинска етимология. Известно е, че названието *сешоар* се е променило до *сушоар* въз основа на народна етимология – връзка с функцията на уреда да суши, като думата е френска. Обаче и на френски глаголет *secher* означава същото, което и на български *суша* – следователно става дума за основателно побългаряване, а не за народна етимология.

Подобен пример показва и Б. Парашкевов (2013): модерната дума *клонирание* е безспорна заемка от английски (побългарена от *клонинг* и *клонинги* в научнофантастичните филми), но поради народната етимология хората я свързват с корена *клон*, който дава множество производни в български – *разклонение*, *клон* (на банка или учреждение), *поклон*, *наклон*, *наклонявам*, *склонявам* и пр. Ст. Младенов изказва съмнение, че това е ранна заемка от гръцки, защото във всички славянски езици са засвидетелствани когнати от стб. глагол *клонити* (Младенов 1941: 241). Става дума за индоевропейски корен *kl-, *kol-, който е много активен и в гръцки, а вероятно оттам е влязъл в латински и в английски. Следователно народната етимология е вярна – думата е една и съща и по форма, и по съдържание, а в днешно време, след заемането в български, и по-функция.

4. Народна дезамбигуация

Народната дезамбигуация е обратен процес на народната етимология. Езиковите носители разподобяват значенията на многозначните думи, като променят само един звук във външната страна на думата – напр. *низък* (морал) – *нисък* (храст); *злъчен* (хумор) – *жлъчен* (мехур). Ако народната етимология издава наивна грешка, то по дефиниция дезамбигуацията е разподобяване на думите (снемане на многозначността) посредством лека промяна в плана на израза, с оглед разпознаването и разграничаването на различни понятия. Дезамбигуация се налага и се извършва както при употребата на

дадена дума във всекидневната комуникация, така също и при преводаческите практики или при лексикографското обясняване. Дезамбигуиране е необходимо не само по отношение на една многозначна дума, но особено при омонимите, а така също и при паронимите. Омонимите и паронимите обаче се проявяват само с един от членовете на дадена семантичната двойка в плана на израза – другият член на двойката остава като възможност за разпознаване и тъкмо по този начин се проявява връзката между синтагма и парадигма в плана на лексиката.⁹

По принцип снемането на омонимията и определянето на актуалното значение – процес, който е свързан с рецепцията на лингвистичната информация – се осъществява на синтагматично равнище, от контекста или най-малко от колокациите.¹⁰ Понякога обаче разликите се създават нарочно, с помощта на лека, но съществена фонетична промяна, и така не само се избягват семантични недоразумения, но и приликата остава с цел напомняне за семантичната връзка. Тази умишлена паронимия, която навлиза в парадигмите на народните таксономии (менталния лексикон), представлява един от видовете лексикализация. Паронимичните, омонимичните и антонимичните двойки, заедно с познаването на синонимното богатство, съставляват съществения компонент на социолингвистичната компетентност на езиковите носители.

Лексикализацията е исторически процес, първо звено в историята на думата и разкриването ѝ е любимо занимание на ономастиолозите. В случая с народната етимология и народната дезамбигуация лексикализирането на тези явления обяснява произхода на редица паронимни двойки в речника. С други думи, произведените от народната дезамбигуация паронимни двойки се включват в речника, като членовете на двойката най-често остават с близко значение и запазват образна връзка, особено ако са конкретни думи.

В илюстрация на явлението могат да се приведат разнообразни примери, някои от които все още са обект на дискусия:

Между думите *нисък* и *низък* има семантична близост, но втората дума поставя акцент върху моралната, а не върху физическата страна на значението, и за да се отбележи разликата, се променя само един звук.

⁹ Този извод би могъл да проработи в подкрепа на механизма за селекцията и комбинацията, развит от Р. Якобсон, който всъщност дава подобен пример за избор измежду синоними в процеса на комуникацията (Якобсон 1963). Според Якобсон селекцията и комбинацията (двата полюса на езика) са още по-видими на морфосинтактично равнище, когато от многочленната парадигма (напр. спреженията на даден глагол) се избира форма със съответното лице, време и наклонение, за да се осъществи синтактичното съгласуване. Механизмът на двата полюса работи в още по-усложнена, но и по-видима схема в ситуация на превод (вж. Ангелов 1989).

¹⁰ Поради тази причина омонимията и полисемията не са намерили място в модела „смисъл – текст“ на Мелчук и Жолковски (1984), но при своето гостуване в София през 2014 г. И. Мелчук се съгласи, че справянето с многозначността е важно за машинния превод.

Подобно разподобяване се забелязва и при думите *злъч* и *жлъч* – *злъчен* ‘заядлив’, ‘саркастичен’; докато производната на *жлъч* – *жлъчка* е ‘орган, свързан с психическото състояние потиснатост’.

Думите *обет* и *обед* също биха могли да се свържат семантично в съзнанието на всекидневния езиков носител, напр. в изрази „Днес давам *обед* (или *обет*)“, въпреки че филологът (освен че ще разграничи перформативния речев акт) ще поясни етимологията – в *обет* ‘клетва’ формата и съдържанието се проследяват в немския глагол *beten*, докато *обед* е от съвсем друг славянски глагол със значение ‘ям’.

Семантична връзка по противопоставяне може да се търси при думите *крепък* и *крехък* (*крафт* и *краш*). Дори звуковата символика – противопоставянето *n/x* води до диаметрално противоположно осмисляне.

Противопоставяне между *n/b* се забелязва при семантично свързаните думи *клуб* ‘затворено общество’ и *клуб* ‘примка’. Дали в случая става дума за разпространена народна етимология (тъй като затвореното общество е аналогично на примка) е трудно да се установи, защото историята (и географията) на думите е различна. Факт е обаче, че на популярно равнище езиковите носители ги разграничават, а за да разграничим понятие от понятие, трябва да ги сравним, т.е. да ги свържем мисловно. Същият фонетичен и семантичен механизъм откриваме и при думите *куб* и *куп*, а оттам при *кубе* и *купе*.

Тук би могла да се разтвори страницата за игрите с формата и съдържанието, които са разнообразни, сериозни и несериозни. Езиковите игри са твърде важни за всекидневното езиково съзнание особено когато се възприемат като структуриращ принцип. Известна е етимологията на думата *облак*, предложена от К. Мирчев, но прочетена обратно, думата води до анаграма – образна и формална връзка с думата *кълбо* (*калбо*).

Алтернативна семантика провокира и названието на модерната напоследък верига за продажба на дребни стоки „Лафка“ (написано с латински букви). Стратегията е ясна – да се потърси многозначност и да се изкове нова дума – *място за лаф*, т.е. за говорене, а не да се спази правописният принцип по старата руска дума *лавка* от *лавица*.

Принципът при думите *похот* и *поход*, които се разграничават графически, е по-различен, защото е налице случайна омофония, която следва да се сHEME, и това се извършва от графиката, въпреки че различните корени едва ли се осъзнават като такива на всекидневно равнище. Подобна дезамбигуация се извършва *ад хок* при употребата на етимологични дублети в нормалната диалогична комуникация¹¹, както и при фоносемантическите смесвания, настъпващи при срещането на думи с еднаква външна форма, но с различна семантика от различни езици.

¹¹ Явлението е подробно изследвано от Б. Парашкевов (2008).

Езикът е изработил и множество механизми за снемане на омонимията и полисемията с помощта на морфологията – особено с промяната на рода и на формите за множествено число. Думите *лист* (хартия) и *лист* (от дървото) са семантично свързани с далечно образно подобие, но всеки разграничава *листа* от *листи*. Същото важи и за думите *клон* (на дърво) и *клон* (на банка или фирма), съответно *клони* и *клонове*. Така и думите *път* и *пъти* се разграничават по окончанието и по това, че едното е плуралия тантум. Думите *пръст* и *пръст* се дезамбигуират при схващането на рода (по окончанията, членуването или контекста) – *пръсти* или *пръст*, *пръстта* (сингулярия тантум). Същата дезамбигуация има и при думите *мед* ‘метал’ и *мед* ‘пчелен мед’ – образната връзка по ценност и по цвят едва ли може да се отрече.

Най-често народната дезамбигуация се постига и се основава на умалителността. Да вземем за пример *стол* и *столче* (на яката), *жаба* и *жабка* (на кола), *луна* и *луничка* (на кожата), *лъжица* и *лъжичка* (под лъжичката). Наставката *-ица* за женски род е много често използвана: *ключ* – *ключица* (тук дори няма омонимия, тъй като умалителната форма е запазена само за един денотат)¹², *вила* – *вилица* (но и *вилка*). С наставка *-ка* – *пъп* – *пъпка* (но и *пъпеш*). Във френски умалителността е силен механизъм за семантична деривация и образуване на семантично производни думи – *люнет*, *лангет* и пр. Тези умалителни форми се заемат направо в български и в другите славянски езици.

Често пъти промяната идва и от редуването на кореновата гласна – *мъгла* – *мигла*; *рохав* – *рехав* – *роша* (срв. Младенов 1941: 563). Не на последно място ударението също дезамбигуира: *стѐна* – *стенà*, *пàра* – *парà*, *вѐлна* – *вълнà*.

Структурните механизми на дезамбигуацията могат да се представят системно по следния начин:

1. Прагматични

- 1.1. Дейксис – паралингвистични средства, напр. посочване с пръст или с поглед.

- 1.2. Жанр на комуникацията и контекст – напр. *забава* в правото (Длъжникът е изпаднал в *забава*).

- 1.3. Темата и заглавието.

- 1.4. Колокациите – единствен колоскат на *руйно* е *вино*. Тук попадат и устойчивите словосъчетания от типа „под лъжичката“.

2. Граматични

- 2.1. Умалителност – *опера* – *оперета*, *ключ* – *ключица*, *небе* – *небце*, *лъжица* – *лъжичка*.

- 2.2. Род – *мед* (*медът*) – *мед* (*медта*).

- 2.3. Число – от *дърво* има три форми с различно значение – *дърва*, *дървета*, *дървеса*. Същият принцип откриваме и при *листо* – *листа*, *листи*, *листовете*.

¹² Въпросът за така наречените соматични метафори остава извън всякакво съмнение (вж. Колева-Златева 1997).

2.4. Членуване – *времето, слънцето*. В определени колокации не могат да се членуват. Може: *Времето свърши. Времето е лошо*. Не може: *Време е лошо. Нямам времето*.

3. Фонетични и графични

3.1. Промяна за звук в различни позиции – *метал – медал*.

3.2. Метатеза – *алчен – лаком*.

3.3. Кодифицирани – *земя – Земя*.

4. Словообразователни, напр. *манишон – маниет*.

5. Стилистични, напр. *дървета – дървеса; листи – листа*.

5. Функционални аспекти на разглежданите явления

Народната етимология се определя като стихийно, произволно уподобяване, а не като систематичен анализ. Как обаче функционира тя? При нормалната комуникация уподобяването е по отношение на звуковите образи, а понякога и по отношение на менталните образи. Остава загадка как случайните асоциативни връзки, родени в съзнанието на един човек, придобиват гражданственост и стават общоприети. На практика е налице грешка най-вече при заемките, която е придобила гражданственост, но която обикновено се коригира от кодификатора и от учителите. Кorigира се с оглед на по-доброто знаене на чуждия език, от който е заета думата. Видяхме, че народната етимология е „одомашняване“ по звукова аналогия и на практика в съзнанието на знаещия е налице паронимична връзка. Така при народната етимология следва да има грешка и санкция, но това не се прави винаги. Само в някои случаи учителят поправя: „*Кренвириш* следва да се казва и пише с *н*, а не с *м*“. В други случаи грешката остава, въпреки че се осъзнава като грешка и дори може да се кодифицира – дали поради немарливост, или поради липсата на желания за съпротивление спрямо общия езиков вкус, напр. *стандарт* на английски се пише с *д*.

Как функционира народната дезамбигуация? Естествено е дезамбигуацията да се свързва с рецепцията на думите. Затова терминът е широко разпространен при машинния превод – този превод се сблъсква на всяка крачка с това явление. Проблемите са първо при многозначните думи (някои от които са чисто граматически, например частиците *се* и *си*), и второ – при употребата на един от омонимите в писмен текст.

При живата комуникация и във всекидневното общуване дезамбигуация също се осъществява, макар и рядко, главно ако има недоразумения и за да се подпомага разбирането. Вече беше изтъкнато, че при нормалната комуникация с полисемията по принцип се сблъскваме рядко, защото контекстът и колокациите снемат многозначността. При четенето колокациите също играят съществена роля. Полисемията се наблюдава основно в речниците, защото тя съществува и в менталния лексикон. Полисемията обаче е обективна, а не е субективно явление, защото е плод на лексикализации и се проявява, когато

думите се изолират в парадигматични класове, т.е. в народни или в научни таксономии.

Етимологичните дублети и фоносемантичните смесвания са крайната точка на процеса на народно етимологизиране – те са случайни, непреднамерени. Народната етимология обаче може да бъде и преднамерена. Ако е преднамерена, понякога се мотивира от езикова игра; от желанието за измисляне на оригинални каламбури.

6. Заключение

Народната етимология е добре познато и отдавна наблюдавано явление, но за народната дезамбигуация почти не е писано. Наистина Стефан Младенов в своя „Етимологичен и правописен речник на българския език“ от 1941 г. отбелязва на отделни места в своите анализи, че е налице *уподобяване* или *разподобяване* на значенията, а понякога в комбинация ги има и двете. Може да се обобщи, че принципът на комутацията (дефиниран от Йелмслев като *взаимовръзка между съдържанието и формата*) в представения по-горе лингвопрагматичен аспект на употребите на думите и нарастването на лексикона е способен да обясни структурните механизми на снемането на многозначността в езика.

Теорията за фонемата и класическият структурализъм могат много да помогнат при обясняването на дезамбигуацията. Известно е, че по дефиниция фонемата има смислоразличителна функция. Тази функция се проявява в самата система на езика по споменатия принцип на допълнителността – напр. в български, ако звукът не е „а“, то тогава чуваме някоя от другите пет гласни.¹³ Или на морфологично равнище – ако родът не е мъжки или женски, то тогава е среден. Структурното езикознание създаде фонологичните опозиции като модел на системността, а динамичната картина на опозициите се разкрива в принципа на допълнителността. Един от пионерите на структурализма – Крушевски – обръща специално внимание на смислоразличителната функция на *фонемата* не в цялостния системно-структурен план на фонологичната система, а в рамките на отделната дума. Тъкмо там също се реализира фонемната смислоразличителна функция, но резултатът се проявява на лексикално равнище.¹⁴ Нещо повече – принципът на лексикалната допълнителност създава

¹³ Принципът на допълнителността е и в основата на механизмите на селекцията и комбинацията на Якобсон – учението за двата полюса на езика. Всъщност според този принцип – на отворените и затворените множества, подредени в парадигми, е структурирана езикова система, докато по механизма на двата полюса (селекция и комбинация – съответно метонимия и метафора) системата функционира в психо- и социолингвистичен план. Не случайно Якобсон (1963 и 1990) представя този модел във връзка с изследването на афазията.

¹⁴ Към подобни обяснения ни насочва и проф. Ив. Шишманов, който в своя „Принос към българската народна етимология“ от 1893 г. (СбНУ 1893, т. IX) излага подробно възгледите на Крушевски.

двойките думи – пароними, омоними и антоними. Създават се и напълно съвпадащи полисемични думи по образно-семантичен принцип (втори или трети значения), което обогатява понятийната система на езика, но в отделни случаи затруднява комуникацията. Всъщност това е словобразователен процес. Тъкмо за да се избегне пълната многозначност, се извършва разподобяване с помощта на един звук – *атлаз/атлас* – и така е налице и звуково, и понятийно сходство и изискване за изострено внимание, за да се схване тънката разлика. На практика се извършва народна метазикова дейност.

Следва да се обобщи, че в основата на определени видове семантична деривация стоят две противоположни тенденции – на уподобяване (народно етимологизиране) или на разподобяване (народна дезамбигуация). Процесът може да се нарече семантична деривация или история на думата¹⁵, но в процеса на общуването това е дезамбигуация и тази дезамбигуация е стъпка към и причина за семантичната деривация. Разбирането не остава само в рамките на всекидневния диалог, а се прехвърля и в езиковата система под формата на граматически и лексикални парадигми, или по-точно казано, под формата на метазикови скрепявания – за лексиката това са промени в семантичните релации и в йерархиите на лексикона. Тези скрепявания понякога са нарочни, съзнателни или пък са несъзнателни. Социалната консолидация, която се осъществява чрез езика, се нуждае от целенасочени дейности, но се извършва и по собствени неосъзнати закони. Изследването на тези процеси е по силите на един рецептивен подход към езика, който по същество е социолингвистичен и който намира съвременни продължения в споменатите тук в началото на статията тенденции за „трета вълна“ в социолингвистиката. Лексикопрагматичният и семиотичният подход към лексиката оставят нейната лингвистична природа на втори план, защото на преден план е комуникацията. Комуникацията има две страни – пораждање (генериране) и възприемане (рецепция). Лексиколозите сякаш повече се занимават с генерирането на думите (интроспекцията е любим метод не само на психолозите, но и на езиковедите до появата на социолингвистичните методи). За сметка на това лексикографите, поради характера на своята работа, мислят за ползвателите на езика и за улесненията при използването на речниците, т.е. те работят с мисълта за рецепцията на думите и техните значения. А значенията често се налага да бъдат дезамбигуирани поради нуждите на езиковата употреба.

¹⁵ Гак (1998) предпочита термина семантични преобразувания, който е по-близо до разпространения в англоезичния свят *semantic changes*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1989:** Angelov, A. G. Meaning as Translation. – In: *European Journal of Semiotic Studies* 1 – 2, Wien, 1989, pp. 205 – 216.
- Ангелов 2009:** Angelov, A. G. Ethnosemantics: Folk Etymological Myths and Spread of Meaning. – In: Voß, Ch. und Nagórko, Al. (Hrsg.). *Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik.* München: Otto Sagner, S. 75 – 90.
- Ангелов 2015:** Ангелов, А. Г. *Общото словно богатство и семикомункацията на славянските езици.* София: Международно социолингвистическо дружество, 2015.
- Арнаудов 1929:** Арнаудов, М. За Ив. Шишманов. – В: *Библиотека „Български писатели“*. Под ред. на М. Арнаудов. Т. V. София: Факел, 1929.
- Блътнър 2015:** Blutner, R. *Some Perspectives on Lexical Pragmatics*. <<http://www.blutner.de/Documents/blutnerfinal.pdf>> (дата на достъп: 25.11.2015).
- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* 3. изд. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. Същност и поява на народната етимология. – В: А. Г. Ангелов и др. (състав.). *Езикът и социалният опит. Проблеми на социолингвистиката, 10.* София: Международно социолингвистическо дружество, 2011, с. 51 – 60.
- Виноградов 1999:** Виноградов, В. В. *История слов.* Москва: Институт русского языка РАН, 1999.
- Гак 1998:** Гак, В. Г. *Языковые преобразования.* Москва: Языки русской культуры, 1998.
- Геерерте 2010:** Geeraerts, D. *Ten Lectures on Cognitive Sociolinguistics.* Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2010.
- Екерт 2009:** Eckert, P. *Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation.* <<http://www.stanford.edu/eckert/PDF>> (дата на достъп: 25.11.2015).
- Йелмслев 1962:** Ельмслев, Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? – В: *Новое в лингвистике.* Вып. 2. Москва: Издательство иностранной литературы, 1962, с. 117 – 136.
- Квинтилиан 1999:** Квинтилиан. *За обучението на оратора.* София: Софи-Р, 1999.
- Колева-Златева 1997:** Колева-Златева, Ж. *Проблеми на семантичната реконструкция (Етимологично и семантико-типологично изследване в областта на българската соматична лексика).* Автореферат на дисертация, Велико Търново, 1997.
- Мелчук, Жолковски 1984:** Мельчук, И., Жолковский, А. *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыты семантико-синтаксического описания русской лексики.* Wiener slawistischer Almanach 14. Wien, 1984.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език.* София, 1941.
- Парашкевов 2008:** Парашкевов, Б. *Етимологични дублети в българския език. Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало.* София: ЕМАС, 2008.
- Парашкевов 2013:** Парашкевов, Б. *Народни етимологии. Думи и имена с вторична семантична и морфологична мотивация.* София: Изток – Запад, 2013.
- Парашкевов 2014:** Парашкевов, Б. Типология на вторичната семантична мотивация или на народната етимология. – В: *Изследователски хоризонти на българската лингвистика.* Ред. А. Чолева-Димитрова. София: БАН, с. 20 – 27.
- Пернишка 2008:** Пернишка, Е. Прагматична информация в тълковния речник. – In: *Lexikografie v kontextu informační společnosti.* Praha: UJČ, 2008, s. 142 – 168.

- Уилсън 2015:** Wilson, D. *Relevance and lexical pragmatics*. <<https://www.ucl.ac.uk/pals/research/linguistics/publications/wpl/04papers/wilson>> (дата на достъп: 25.11.2015).
- Хаймс 1971:** Hymes, D. Competence and performance in linguistic theory. – In: R. Huxley and El. Ingram (eds.). *Language Acquisition: Models and Methods: Proceedings of a C.A.S.D.S. Study Group on “Mechanisms of Language Development”*. London: Academic Press, pp. 3 – 28.
- Шишманов 1993:** Шишманов, Ив. Принос към българската народна етимология. – В: *Сборник за народни умотворения*, 1893, кн. IX, с. 443 – 648.
- Якобсон 1963:** Jakobson, R. *Essais de linguistique générale. Les fondation du language*. Paris: Minuit, 1963.
- Якобсон 1990:** Jakobson, R. *On Language*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1990.